

Тетяна ЖЕЛЮК

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ВЕКТОРА ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ

Досліджено природу інститутів економічної безпеки з позицій створення механізмів максимальної захищеності економічної системи в контексті її збалансованого розвитку. Запропоновано підходи до вдосконалення правового інституту забезпечення економічної безпеки, обґрунтовано механізми активізації громадських та економічних інститутів у забезпеченні економічної безпеки.

Ключові слова: *збалансований розвиток, економічна безпека, інституційна архітектоніка, інституційна модернізація, стратегія збалансованого розвитку, стратегія економічної безпеки.*

Розвинуті країни світу пов'язують власні стратегії розвитку із створенням інституцій, які підтримують макроекономічну внутрішню стабільність, забезпечують пом'якшення наслідків зовнішніх шоків, використовують компромісні форми мегаекономічної адаптації, протистоять корумпованості та монополізації у прийнятті економічних та політичних рішень, гарантують достатній рівень соціальних та політичних свобод. Країни, які не можуть внутрішньо збалансувати економічні пропорції та протистояти зовнішнім шокам, відчують кризу продуктивності їх національних економік і загрозу економічній безпеці. Їх слабкі інституції призводять до неефективного перерозподілу внутрішніх економічних ресурсів, формування нераціональної економічної структури, нерівномірного економічного розвитку.

Тому в управлінні розвитком сучасних національних економік *важливо враховувати інституційну складову збалансованого розвитку*, яка б забезпечувала в середньостроковому періоді конкурентоспроможність національної економіки, зовнішньоекономічну рівновагу, зростання рівня зайнятості, стримування інфляції, стабільність національної валюти, а в довгостроковому періоді – національну безпеку в розрізі її основних складових; цілісність, підвищення адаптивності національної економіки до деструктивних впливів.

Проблемам становлення інституціонального базису та пов'язаної з ним архітектоніки управління національною економікою присвячені *праці провідних вітчизняних вчених*: О. А. Гриценка, С. І. Архієреєва, Л. Я. Корнійчука, В. Д. Лагутіна, І. Й. Малого, А. Ф. Мельник, А. Мокія, Ю. М. Пахомова, В. П. Решетіло та ін. Дані дослідження показують, що інституційні зміни в економіці України впродовж останніх років мали суперечливий, хаотичний характер через проблеми, пов'язані з недостатньою ефективністю державного управління, неефективною взаємодією формальних і неформальних інститутів. Ці проблеми послаблюють стимули до саморозвитку економічної системи. Як результат, в Україні досі не склалася ефективна інституційна система, яка б забезпечувала оптимальне використання національного економічного потенціалу та могла б стати основою суспільного консенсусу щодо стратегічних завдань соціально-економічного розвитку.

© Тетяна Желюк, 2013.

Щодо проблематики збалансованого розвитку, то, як правило, в науковій літературі (праці зарубіжних вчених Х. Боссела, Г. Дейлі, Р. Кейтса, Д. Мідоуса, Т. Перріса, праці вітчизняних дослідників О. Г. Білоруса, В. М. Гейця, Б. М. Данилишина, І. І. Лукінова, О. Осауленка, Ю. М. Мацейка, Ю. В. Орловської, Т. М. Качали, В. М. Якубіва та ін.) дослідження проводяться в площині пошуку можливостей гармонійного співіснування природного середовища, держави і суспільства на основі екологічно орієнтованої соціально-економічної політики, відкритої динамічно інтегрованої в глобальні процеси національної економіки. Питання інституційного супроводу економічної безпеки як результуючого чинника збалансованого розвитку в умовах мінливого мега- та макросередовища, ескалації загрозливих тенденцій у багатьох сферах життєдіяльності знаходиться в площині відкритих наукових дискусій. Окрім того, проблематика інституційного забезпечення економічної безпеки до середини ХХ ст. як явища в економічній теорії не розглядалася взагалі. Термін "економіка безпеки" вперше був використаний у праці *американських вчених* Д. Олвея, Дж. Р. Голдена і Р. Келлі "Економіка державної безпеки" (1984 р.) з позицій підвищення захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, спокою людей, громадської злагоди, охорони довкілля, національної та релігійної рівності, підвищення адаптації національної економіки до процесів глобалізації.

Сучасна теорія та практика забезпечення економічної безпеки у політиці провідних країн світу (США, Японії, Франції) має домінуючий доктринально-концептуальний характер у межах відповідних концепцій, доктрин і стратегій національної безпеки держав або мегарегіональних утворень [1, с. 44]. При цьому наявні відмінності у цілях, критеріях та індикаторах економічної безпеки, зумовлені специфікою національних інтересів, які, в свою чергу, визначаються відповідно до місця і ролі країни у світовій цивілізації, що усвідомлюються владними елітами та впливовою частиною суспільства. Питанням критеріїв економічної безпеки, вразливості національних економік до зовнішніх загроз та механізмів їх локалізації присвячені *праці зарубіжних науковців* (Л. Абалкіна, Л. Брауна, Б. Бузана, Х. Мауля, Х. Мальгрема, Х. Моргензана, Л. Мієрі, В. Сенчагова та ін.) і *вітчизняних вчених* (О. Г. Білоруса, О. І. Барановського, І. О. Бланка, О. С. Власюка, З. С. Варналія, В. Р. Сіденка, В. М. Гейця, Я. А. Жаліла, М. І. Флейчук та ін.). Віддаючи належне цим дослідженням, зазначимо, що інституційне забезпечення економічної безпеки з позицій створення механізмів максимальної захищеності економічної системи, дотримання оптимального балансу інтересів економічних суб'єктів не знайшли належного систематизованого викладу в науковій літературі. З огляду на недостатній ступінь розвитку ринкових механізмів саморегулювання та недостатню ефективність державної економічної політики в Україні можна говорити про те, що сфера реалізації негативних впливів на стан економічної безпеки практично необмежена. Ці впливи поглиблюються внаслідок: структурних деформацій відтворювального, факторного, технологічного, просторового характеру; не завжди конкурентних зовнішньоекономічних відносин, які перетворюють національну економіку в сировинну периферію розвинутих країн; зростання зовнішнього боргу; скорочення ресурсного потенціалу. Тому для забезпечення динамічності і збалансованості розвитку економічної системи, її максимальної захищеності необхідно говорити про створення дієвого інституційного підґрунтя для структурних змін, які б гарантували економічну безпеку.

Виходячи з вищесказаного, *метою даної наукової публікації* є обґрунтування інституційного підґрунтя забезпечення економічної безпеки як важливої складової збалансованого розвитку національної економіки.

В площині цього дослідження інституційне забезпечення збалансованого розвитку доцільно розглядати як сукупність правових, економічних, політичних інститутів, які спрямовують перетворення в країні відповідно до векторів збалансованого розвитку. Основним їх призначенням має стати створення такого інституційного середовища, яке б забезпечувало розширений характер відтворювальних пропорцій, макро-економічну стабільність, цілісність держави, її економічну незалежність, створення нових та модернізацію базових інститутів. При цьому процес становлення інституційного забезпечення може характеризуватися як інституційними деформаціями, спричиненими інституційними розривами, так і інституційними трансформаціями, які набувають форм інституційних надформ, проміжних форм, інституційних проривів, імпорту інституцій, які себе зарекомендували в інших країнах у контексті підтримки безпеки розвитку національної економіки.

В інституційній системі забезпечення збалансованого розвитку в науковій літературі [2] виділяють галузево-функціональні, узгоджувальні, регіональні, державні та недержавні інститути. Галузево-функціональні інститути доводять завдання до їхнього конкретного об'єкта; узгоджувальні забезпечують діалог між носіями інтересів і сприяють прийняттю кваліфікованих, авторитетних і легітимних рішень; регіональні інститути сприяють узгодженню економічної політики у межах регіонів. Недержавні інститути спрямовані на структурування інтересів економічних суб'єктів, формування групових інтересів, узгодження підприємницьких дій на мікро-, мезо- та макрорівні й повинні бути тісно пов'язані з державними узгоджувальними органами.

Експерти Світового банку важливе значення для забезпечення збалансованого розвитку надають співпраці та об'єднанню інститутів у цілісне інституційне середовище, в якому вони доповнюють один одного як на національному, так і на наднаціональному рівнях [3].

Інституційне забезпечення управління національною економікою, орієнтоване на забезпечення економічної безпеки, є однією з вирішальних домінант збалансованого розвитку. Адже економічна безпека, будучи синтетичною категорією, має доволі широку інтерпретацію, і, насамперед, в контексті збалансованого розвитку запобігає порушенню відтворювальних пропорцій, дисбалансу зв'язків між різними компонентами системи, забезпечує стійкість економічної системи, підвищує здатність витримувати внутрішні та зовнішні навантаження. При цьому саме інституційний вектор через правові, політичні, економічні механізми може забезпечити цілісність економічної системи, посилити її здатність зберігати динамічну рівновагу, успішно адаптуватися до ендогенних та екзогенних викликів, ефективно переборювати кризові явища. Це забезпечення має містити:

– інституційну архітектуру, яку утворюють наднаціональні та національні інститути (державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, економічні, соціальні інститути), які забезпечують функціонування економічної системи як єдиного цілого (рис. 1);

– інституційну матрицю, яка представляє взаємодію формальних та неформальних інститутів економічної безпеки, створюючи відповідне інституційне середовище;

– інституційну динаміку, яка відображає модернізацію діючих і створення нових інститутів, які матимуть для України стратегічне значення та забезпечуватимуть збалансований розвиток.

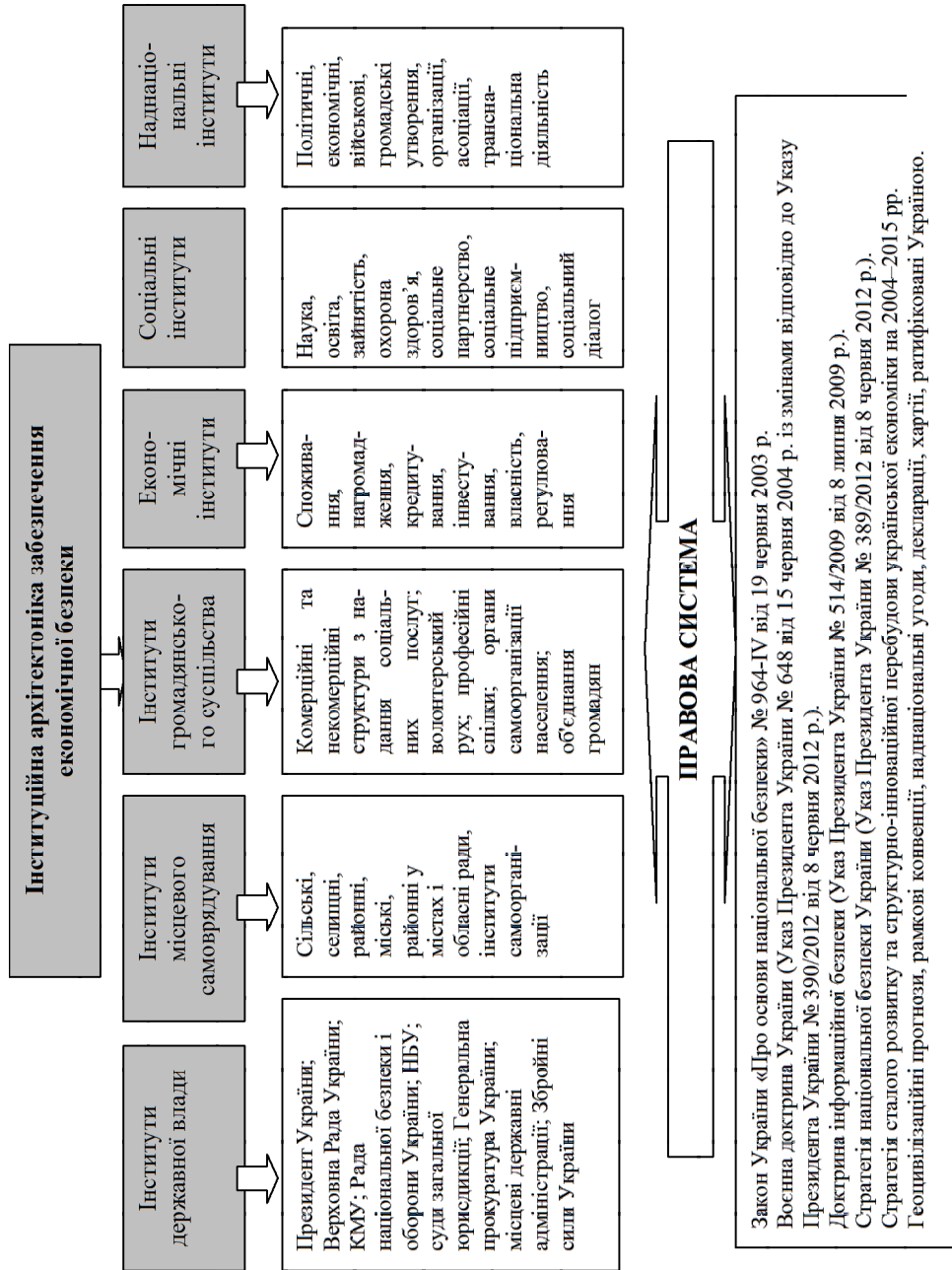

Рис. 1. Інституційне забезпечення економічної безпеки

Функціонування національної економіки як відкритої економічної системи підвищує значимість наднаціональних інститутів у забезпеченні економічної безпеки. В сучасних умовах наднаціональний рівень може бути представлений такими інститутами:

1) Організацією Об'єднаних Націй, яка в контексті забезпечення збалансованого розвитку співпрацює з Україною в межах: Стандартної базової угоди про співпрацю (1993 р.); Рамкової програми допомоги Україні в розрізі впровадження інституційних реформ (2005 р.); Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні (2006 р.) у напрямку об'єднання національних та глобальних зусиль у вирішенні питань покращення рівня життя, забезпечення демократичного врядування та безпеки розвитку; Глобальної стратегії сталого розвитку на 2003–2015 рр. (2002 р.) у контексті вирівнювання соціально-економічних рівнів розвитку на глобальному, регіональному та субрегіональному рівнях; Резолюції Ради Безпеки ООН (№ 1929 2010 р.) про зменшення ризиків у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (1997 р.); домовленостей, укладених у рамках Конференції "Ріо+20" (20–22 червня 2012 р.) щодо збалансованого розвитку¹;

2) Організацією Північно-атлантичного договору (НАТО), яка використовує зовнішні механізми врегулювання кризових ситуацій, котрі передбачені Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-атлантичного договору, Планом дій Україна–НАТО, Партнерством заради миру;

3) Парламентською асамблеєю, судом та арбітражем Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ), які використовують механізми раннього попередження криз, оперативної експертної підтримки, що передбачені Стратегією ОБСЕ з протидії загрозам, безпеці та стабільності у XXI столітті, Хартією європейської безпеки, Стратегією ОБСЕ у сфері економічного та екологічного виміру;

4) Римським клубом, який є міжнародною неприбутковою неурядовою організацією, що на глобальному рівні займається політичними, економічними, соціальними, екологічними, технологічними і культурними проблемами людства, їх аналізом і прогнозуванням у контексті світової проблематики. Публікація в 1972 р. першої, найзнаменитішої доповіді Римського клубу "Межі зростання" ("Limits to Growth") щодо довгострокових наслідків глобальної тенденції зростання населення планети, промислового і сільськогосподарського виробництва, споживання природних ресурсів й забруднення довкілля мала великий суспільно-політичний резонанс у світі й заклала основу сучасної концепції збалансованого розвитку.

Досвід співпраці з цими інституційними утвореннями потребує вироблення чіткого правового інструментарію взаємоузгодження національних і наднаціональних інтересів у питаннях дотримання економічної безпеки та відповідних індикаторів моніторингу результативності цієї співпраці. Такими індикаторами можуть бути: створення інститутів збалансованого розвитку; підвищення відповідальності держави за збалансований розвиток; покращення використання економічних важелів у забезпеченні збалансованого розвитку. Особливу увагу в системі співпраці з наднаціональними інститутами слід звернути на відносини з міжнародними фінансовими організаціями. Однак сучасна орієнтація України не на мобілізацію внутрішніх інвестиційних ресурсів,

¹ В ухваленому документі "Майбутнє, якого ми прагнемо" уряди 100 країн підтвердили свою рішучість досягти мети 2020 р. щодо "раціонального регулювання хімічних речовин протягом їхнього життєвого циклу і небезпечних відходів, що приведе до мінімізації суттєвого негативного впливу на здоров'я людини і довкілля", як це викладено в Йоганнесбурзькому Плані виконання.

а на іноземні кредити, які не завжди спрямовуються на структурні пріоритети, може призвести до боргової залежності від міжнародних фінансових організацій та окремих країн.

Характеризуючи інституційне забезпечення управління збалансованим розвитком у контексті забезпечення економічної безпеки на національному рівні, насамперед необхідно говорити про інститут державної влади. В Україні досі не створено жодного міністерства чи відомства, відповідального за реалізацію цієї політики. Відсутні основні стратегічні документи, прийняті в більшості країн Європи (національні стратегії збалансованого розвитку). Діяльність Національної комісії сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України (Постанова КМУ № 1123 від 8 жовтня 1997 р.) та Національної комісії зі сталого розвитку при Президентові України (Указ Президента України № 76 від 4 лютого 2003 р.) виявилася неефективною.

В питаннях національної безпеки інституційний супровід здійснюють: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Прокуратура України; місцеві державні адміністрації; Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України.

Відповідно до ст. 9 Закону України "Про основи національної безпеки" № 964-IV від 19 червня 2003 р. [4] доцільно виокремити такі повноваження перерахованих вище суб'єктів у системі інституційного забезпечення економічної безпеки:

1) Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України гарантує дотримання положень Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України і Головою Ради національної безпеки і оборони України, здійснює загальне керівництво у різних сферах економічної безпеки України;

2) Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади структурної політики, формує законодавчу базу в сфері економічної безпеки;

3) Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сферах економічної безпеки; з урахуванням змін у геополітичній обстановці вносить Президенту України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України;

4) Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України в проведенні структурних реформ;

5) Національний банк України відповідно до основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику, яка б максимально підтримувала стратегічні пріоритети і з одночасним дотриманням фінансової складової економічної безпеки України;

6) міністерства, Служба безпеки України та інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень мають забезпечувати виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань економічної політики, реалізацію концепцій, програм з максимально можливим гарантуванням параметрів економічної безпеки;

7) місцеві державні адміністрації в розробці та реалізації програмно-планових документів мають гарантувати підвищення параметрів економічної безпеки територій;

8) державні військові організації та правоохоронні органи в питаннях економічної безпеки мають забезпечувати територіальну цілісність і недоторканність кордонів, боротьбу з економічною злочинністю, нівелювання негативних наслідків техногенного і природного характерів;

9) суди загальної юрисдикції мають здійснювати неупереджене судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди економічній безпеці України.

Для того, щоб вищеперераховані структури могли більш активно брати участь у розробці та реалізації управлінських рішень у сфері економічної безпеки як основної домінанти збалансованого розвитку України, необхідно вдосконалити правовий інститут економічної безпеки шляхом:

– розробки й впровадження Національної та регіональних стратегій збалансованого розвитку, проведення експертизи чинного законодавства щодо його відповідності принципам збалансованого розвитку. Варто зазначити, що ці стратегії мають відповідати копенгагенським критеріям інституційних перетворень, окреслених Європейською радою, серед яких необхідно виокремити: стабільність законів та інституційних структур, наявність діючої ринкової економіки та спроможність витримати тиск ринкової конкуренції у межах ЄС;

– здійснення інституційної модернізації системи державного управління у сфері збалансованого розвитку, зокрема, створення Національної агенції із збалансованого розвитку з повноваженнями координації економічної, соціальної та екологічної політики;

– розробки Стратегії економічної безпеки України. Цей концептуальний документ має закласти основи структурного реформування національної економіки в контексті забезпечення економічної безпеки на найближчі 20 років. Стратегія економічної безпеки має визначати життєво важливі національні економічні інтереси, індикатори та загрози економічній безпеці, передбачати механізми їх нівелювання;

– розробки на базі Стратегії економічної безпеки Закону України “Про економічну безпеку України”, в якому передбачити механізми: управління та координації діяльності органів державної влади щодо забезпечення економічної безпеки на національному, регіональному і глобальному рівнях; забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки; прискорення прогресивних структурних змін, поліпшення інвестиційного клімату; стимулювання випереджувального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв; забезпечення збалансованого розвитку бюджетної та монетарної сфер; здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень; забезпечення енергетичної безпеки на основі проведення політики диверсифікації джерел енергозабезпечення;

– посилення функціональної спроможності стратегічного планування, координації та контролю за дотриманням граничних параметрів економічної безпеки в діяльності інституційних секторів. При цьому аспекти прогностичної функції параметрів економічної безпеки слід покласти на Міністерство економічного розвитку та торгівлі.

Також необхідно запровадити в національній системі статистики, створивши необхідні підрозділи, моніторинг порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів при функціонуванні усіх секторів економічної системи. Це дасть змогу передбачати та попереджати негативний деструктивний вплив кризових ситуацій, що загрожують економічній безпеці України.

Органи місцевого самоврядування при виборі та підтримці пріоритетів збалансованого розвитку в контексті забезпечення економічної безпеки мають створювати необхідні умови для нормальної життєдіяльності громадян, реалізуючи

гнучку систему управління, пристосовану до місцевих особливостей, сприяючи розвитку ініціативи та самостійності у громадян через цілісну систему збалансованих з національними територіальних інтересів.

Сільські, селищні, районні, міські, районні у містах і обласні ради наділяються власною компетенцією щодо забезпечення національної безпеки, в межах якої діють самостійно. Голови сільських, селищних, районних, міських, районних у містах і обласних рад і очолювані ними виконавчі комітети здійснюють делеговані їм повноваження державної виконавчої влади у сфері забезпечення національної безпеки. Доходи, додатково одержані при виконанні бюджетів місцевого самоврядування, а також суми перевищення доходів над видатками, що утворюються в результаті перевиконання доходів або економії у видатках, залишаються в розпорядженні органів місцевого самоврядування, вилученню не підлягають і використовуються за їх розсудом на посилення заходів і зміцнення системи забезпечення економічної безпеки.

Важливе значення в питаннях інституційного забезпечення економічної безпеки територій органами місцевого самоврядування має зарахування до повноважень місцевого самоврядування таких функцій: отримання від підприємств, розташованих на території муніципального утворення, необхідних відомостей про структурні проекти підприємств, обов'язкове узгодження планових обґрунтувань інвестиційних проектів у відповідних органах місцевого самоврядування; внесення пропозицій до планів промислових підприємств з питань, пов'язаних із задоволенням потреб населення: розгляд планів розташування, розвитку і спеціалізації підприємств; створення за рахунок наявних коштів промислових підприємств змішаного типу; підготовка пропозицій про приватизацію муніципальних підприємств; розміщення підприємств на підвідомчій території; створення підприємств для здійснення господарської діяльності, визначення порядку їх діяльності, затвердження їх статутів; надання у довічне спадкове володіння, постійне і тимчасове користування земельних ділянок; реєстрація права власності на землю; планування і контроль за використанням земель; отримання плати за користування землею.

Через те, що саме на регіональному рівні найкраще вдається поєднати потенціал економічної, соціальної, екологічної підсистем регіону, необхідно говорити і про участь територіальних громад у таких нових інституційних формах розвитку, як кластери, мережеві системи, центри розвитку, які підвищуватимуть економічну безпеку і територій, і держави.

Однією із форм участі територіальних громад у забезпеченні економічної безпеки відповідно до Закону України "Про органи самоорганізації населення" [5] є створювані ними інститути самоорганізації. До основних завдань органів самоорганізації населення в питаннях забезпечення економічної безпеки належать такі: 1) створення умов для безпосередньої участі жителів у вирішенні питань забезпечення безпеки на місцевому рівні в межах Конституції і законів України; 2) задоволення потреби у безпеці жителів через сприяння у наданні їм відповідних послуг; 3) участь у реалізації програм щодо забезпечення безпеки на відповідній території. Зокрема, організовувати на добровільних засадах участь населення у здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, проведення робіт з посилення охорони житлових будинків, озеленення та утримання в належному стані садиб, дворів, вулиць, площ, парків, кладовищ, братських могил, обладнанні дитячих і спортивних майданчиків, кімнат дитячої творчості, клубів за інтересами тощо; з цією метою можуть створюватися тимчасові або постійні бригади, використовуватися інші форми залучення населення.

Сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) ради можуть додатково наділяти частиною своїх повноважень щодо забезпечення економічної безпеки органи самоорганізації населення з одночасною передачею їм додаткових коштів, а також матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для здійснення цих повноважень, здійснюючи контроль за їх виконанням. Водночас вони не можуть делегувати органу самоорганізації населення повноваження, віднесені законами України до виняткової компетенції місцевої ради. Позитивним моментом є те, що орган самоорганізації населення самостійно використовує фінансові ресурси, отримані з місцевого бюджету, на цілі та в межах, визначених відповідною радою. Це посилює можливості більш повної участі цього органу в реалізації тих структурних проектів, які здатні підвищити економічну безпеку території.

Інститут громадянського суспільства є важливою складовою недержавної форми інституційного забезпечення економічної безпеки. Він представлений об'єднаннями громадян, які через участь у виборах, референдумах та через інші форми безпосередньої демократії мають реалізовувати національні інтереси, здійснювати заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення складових національної безпеки; привертати увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни.

Загалом недержавні інститути забезпечення економічної безпеки можна структурувати залежно від специфіки фінансування (субсидування) на: 1) комерційні структури (отримання прибутку від виконання охоронно-розшукових функцій, надання юридичних інформаційно-аналітичних послуг); 2) рятівні служби; 3) некомерційні: структури з надання соціальних послуг різним категоріям населення через розвиток волонтерського руху; професійні спілки; органи самоорганізації населення; об'єднання громадян; асоціації на кшталт Української асоціації Римського клубу, яка підтримує принципи збалансованого розвитку.

Серед низки функцій, покладених на громадські інститути в контексті забезпечення економічної безпеки, особливої актуальності в інституційному супроводі збалансованого розвитку набувають такі:

- попередження виникнення джерел соціальної загрози та назрівання екологічних загроз, а також кризових ситуацій, конфліктів і суперечностей при розробці, публічному обговоренні та реалізації різного роду інвестиційних проектів;
- захист прав і свобод громадян та інтересів суспільства, формування громадської думки;
- громадський контроль за діяльністю органів влади, використання ними державних ресурсів при виконанні рішень;
- залучення громадян до практичної діяльності з метою забезпечення суспільної безпеки, збереження громадянського миру й злагоди в суспільстві, боротьба з негативними явищами в суспільстві й державі, підвищення рівня громадянської свідомості та культури демократії;
- організація і проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі забезпечення національної безпеки України;
- забезпечення контролю за створенням і використанням засобів захисту через сприяння і ліцензування діяльності у цій сфері та сприяння у сертифікації засобів, технологій і систем захисту;
- удосконалення і розвиток єдиної системи підготовки кадрів, які використовуються у сфері управління національною безпекою України;

– удосконалення міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки, представлення національних інтересів України у відповідних міжнародних організаціях.

Участь громадських об'єднань у забезпеченні економічної безпеки безпосередньо визначена у Законі України "Про об'єднання громадян" [6]. Відповідно до ст. 20 цього Закону України для здійснення цілей і завдань, визначених у статутних документах, зареєстровані об'єднання громадян мають бути учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права; представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх учасників у державних та громадських органах; брати участь у політичній діяльності, проводити масові заходи; ідейно, організаційно та матеріально підтримувати інші об'єднання громадян, що здійснюють свою діяльність у сфері забезпечення економічної безпеки; вносити пропозиції до органів влади й управління, що стосуються покращання стану економічної безпеки тощо.

Із зростанням політичної культури громадян та формуванням у країні зрілого громадянського суспільства потрібно наголошувати на необхідності поглиблення відносин між державною й недержавною системами забезпечення економічної безпеки, які в демократичному суспільстві повинні функціонувати як стратегічні партнери в реалізації структурних проектів, поєднуючи свої зусилля з метою повноцінного забезпечення життєво важливих інтересів суспільства й держави, в тому числі і за рахунок реалізації державно-приватного партнерства, в якому громадськість, бізнесові кола, владні структури можуть і мають взаємоузгоджувати власні інтереси та нівелювати низку можливих ризиків для економічної безпеки. Для цього необхідно укласти меморандум реалізації механізму забезпечення економічної безпеки в проведенні структурних змін, які стосуються збалансованого розвитку, збільшення питомої ваги галузей п'ятого та шостого технологічних укладів. Зазначимо, що цей механізм має вміщати ефективні інструменти і процедури реагування на виклики та загрози в рамках паспортів загроз і кризових ситуацій [7], які можуть виникати як для національної економіки загалом, так і для її територій та окремих інституційних секторів. При цьому важливо враховувати нагромаджений досвід нівелювання можливих викликів і загроз економічній безпеці в рамках реалізації кризового консультативного інструментарію НАТО, раннього попередження, запобігання та урегулювання криз ОБСЄ.

Також важливим чинником вдосконалення інституційного забезпечення економічної безпеки країни є розвиток "прогресивного господарського механізму" [8] з ефективним споживанням, нагромадженням та кредитуванням з подальшим формуванням матеріальної бази виробництва на інноваційно-інвестиційній основі, з розвитком людського потенціалу, відносин власності, формуванням реального власника, здатного виконати функцію накопичення капіталу, розширення виробництва, створення інтегрованих структур з доволі міцними майновими та фінансовими зв'язками.

Розглядаючи перспективи споживання як економічного інституту, який у забезпеченні економічної безпеки України відповідає за задоволення матеріальних і духовних потреб людини при одночасному зростанні та раціоналізації споживчого попиту, слід наголосити на тому, що Україна за продажем кінцевого продукту на національному ринку є імпортоорієнтованою. Останні десять років широке застосування кредитних програм забезпечувало нашій країні збільшення внутрішнього споживання переважно імпортного продукту, знекровлювало національну грошову систему, заганяло домашні господарства в кредитну пастку, збагачувало країни-імпортери. На сьогодні домашні господарства витрачають основну частку доходу на

продукти харчування та оплату комунальних послуг¹. Із зростанням доходу не збільшується питома вага неспоживчих витрат у структурі сукупних витрат, значну частину яких мають становити заощадження на відкладене в часі споживання (на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, придбання цінних паперів). Така ситуація в перспективі може призвести до економічного спаду, оскільки національна економіка не в змозі підтримувати існуючий рівень споживання за рахунок власних ресурсів. Україна з її енерго- і матеріалоемною, морально і фізично застарілою структурою національного виробництва не здатна не тільки конкурувати своїм кінцевим несировинним продуктом на зовнішньому ринку, а й на внутрішньому також. Висока ресурсоемність виробництва суперечить сучасній моделі споживання, яка базується на концепції сталого розвитку². Ця концепція передбачає розвиток інституту збалансованого споживання, доміантними ознаками якого є локальне виробництво, що базується на: біорегіональному підході, ідеології гуманізму і турботи про довкілля; довготривалості використання товарів з їхнім подальшим повторним використанням та утилізацією; забезпеченні високої якості товарів; дотриманні незначної соціальної нерівності у розподілі споживчих благ; раціоналізації структури та міри споживання. Розвиток цього інституту в національній економіці сприятиме подоланню існуючих диспропорцій у споживанні як важливого чинника соціальної складової економічної безпеки України.

Подальше зміцнення економічної безпеки має базуватися насамперед на врахуванні похідної ролі фінансового сектору у забезпеченні повноцінного функціонування секторів національної економіки. В першу чергу, мова має йти про підвищення ефективності функціонування системи державного регулювання фінансового ринку, подальшу розбудову інфраструктури фондового ринку та посилення системи захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг; відновлення кредитування реального сектору економіки і сприяння зниженню вартості кредитних ресурсів шляхом урегулювання питань щодо забезпечення виконання зобов'язань позичальників за кредитними договорами та підвищення якості кредитного аналізу платоспроможності позичальників. У цьому разі необхідно забезпечити підтримку розвитку тих галузей, які стимулюють економічне зростання за рахунок переважаючого використання відтворюваних ресурсів та наукоємних процесів і спроможні реалізувати сукупність властивих економіці України конкурентних переваг.

Практика господарювання останніх років свідчить про те, що внаслідок розриву між реальним і монетарним секторами економіки відбувається більш інтенсивний відплив коштів із виробничої сфери до фінансово-кредитної. Як наслідок, виникає похідна проблема, що є істотною перешкодою економічній безпеці, – недостатня фіскальна спроможність реального сектору в реалізації структурних проектів, а це посилює інституційну неузгодженість фіскальних та інвестиційних важелів економічної політики з такими складовими монетарного сектору економіки, як грошово-валютний, кредитний та фондовий.

¹ За звітами ООН у рамках реалізації програми ООН "Цілі тисячоліття" українці мають значні проблеми з збалансуванням власного бюджету. Бідними вважаються ті, які витрачають більше 60% сімейного бюджету на харчування. За 2011 р. відсоток таких людей в Україні зріс до 41,5%. Одночасно за офіційними статистичними даними за 2010–2011 рр. доходи українців зросли на 24%, реальна зарплата – майже на 20% [9].

² Методологічною основою цієї концепції є задекларовані принципи збалансованого розвитку на конференції ООН у 1992 р. з природного середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро, викладені у Декларації у справі природного середовища і розвитку і Глобальній програмі дій "Порядок денний-21".

Тому, акцентуючи увагу на посиленні ролі інституту кредитування в стимулюванні структурних змін, які забезпечуватимуть економічну безпеку України, зосередимо увагу на таких складових його розвитку:

– державному кредитуванні інноваційних проектів державних підприємств, установ та організацій за кошти державного бюджету, які формуються за рахунок доходів від державних монополій, коштів, отриманих у вигляді дивідендів за акціями підприємств інноваційного типу, що були створені за участю держави;

– використанні податкового інвестиційного кредиту, який визначається як: відтермінування сплати податку на прибуток, що надається суб'єкту підприємницької діяльності на визначений термін з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм, які забезпечують реалізацію таких науково-технічних пріоритетів, як науково-технічне оновлення виробництва з підвищенням його техніко-економічних показників і забезпеченням конкурентоспроможності на світовому ринку; прискорення розвитку наукомістких та високотехнологічних галузей і виробництв, здатних кардинально змінити економічний та науково-технічний потенціал України; розширення виробництва в найбільш пріоритетних та ефективних для національної економіки секторах ринку з подальшою компенсацією відтермінованих сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне зростання прибутку, котрий буде отриманий згідно з чинним законодавством унаслідок реалізації інноваційних програм. Близькою аналогією інвестиційного податкового кредиту, який пропонується запровадити, можна вважати митний кредит, що є кредитом-відстрочкою сплати мита за наявності гарантій і сплати відсотків за час відстрочки мита;

– державній фінансовій підтримці недержавних підприємств, які реалізують проекти V та VI технологічних укладів самостійно або в межах програм державно-приватного партнерства шляхом безвідсоткового кредитування, надання державних гарантій при отриманні кредитів, обміну на акції (корпоративні права) новостворюваних інноваційних підприємств; часткового безвідсоткового кредитування на умовах інфляційної індексації інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавцем проекту;

– реструктуризації боргів для реального сектору економіки, повернення яких має здійснюватися за рахунок залучення нових кредитів та емісії боргових зобов'язань з метою отримання додаткових коштів для реалізації довготривалих інвестиційних проектів, спрямованих на технічне переоснащення виробничих потужностей, корекцію виробничих процесів, заміщення технологічних процесів на більш вдосконалені та менш енергоємні.

Світова практика нагромадила значний досвід використання потенціалу банків розвитку, які доцільно імплементувати у вітчизняну систему інституційного забезпечення структурної трансформації національної економіки з орієнтацією на забезпечення економічної безпеки. Ці банки створюють мультиплікативний ефект, здійснюючи довгострокове некомерційне фінансування нанопроєктів за рахунок залучення бюджетних асигнувань, позик, розміщення цінних паперів під гарантію держави на внутрішньому фондовому ринку. Банки розвитку дають змогу обмежувати кредитні ризики, нівелювати вплив фінансових криз через антициклічне фінансування шляхом надання позик навіть протягом періодів економічного спаду; зміцнювати платформу фондового ринку; залучати комерційні банки для кредитування програм довгострокового розвитку; залучати міжнародні запозичення для фінансування стратегічно важливих суспільно значимих проектів.

Для активізації потенціалу нагромадження в інституційному забезпеченні збалансованого розвитку національної економіки необхідно провести низку заходів щодо посилення стимулюючої ролі монетарної політики. Мова йде про зниження облікової ставки центрального банку та перегляд вимог до резервного капіталу. Така практика монетарного регулювання дозволила уряду Китаю в свій час стимулювати кредитування і, як наслідок, збільшити внутрішнє споживання в країні. Однак у цій ситуації необхідно стежити за можливими ризиками, в першу чергу, так званою "пасткою ліквідності" у наданні кредитних ресурсів. Варто згадати період 2008 р., коли західні центральні банки, таргетуючи інфляцію, скоротили короткострокові процентні ставки, що надавати кредити стало не вигідно, а занадто низькі відсоткові ставки посилювали конкуренцію між пенсійними фондами і страховими компаніями у збалансуванні їх бюджетів. Крім того, посилювалася глобальна боргова асиметрія між країнами-позичальниками та країнами-кредиторами, за якої останні не можуть компенсувати падіння економіки країни-боржника.

Підсумовуючи, зазначимо, що посилення інституційного вектора в забезпеченні економічної безпеки має відбуватися, в першу чергу, шляхом модернізації діючих та створення нових економічних і соціальних інститутів, які забезпечуватимуть підвищення продуктивності праці на якісно новій основі та економічне зростання. В протилежному разі економічна відсталість країни стане незворотною і це загрожуватиме існуванню нації та держави.

Тому подальші дослідження мають зосереджуватися на розвитку: інститутів соціального партнерства з використанням механізмів генеральних, міжгалузевих, територіальних угод у реалізації проектів збалансованого розвитку; наукових технополісів, подібних до американської "Силіконової долини" для реалізації науково-дослідних і проектних програм; нанокластерів, які вирішуватимуть важливі завдання наноструктурного матеріалознавства; інституту стимулювання інвестицій, у першу чергу, в інтелектуальні ресурси, заснування дослідницьких інститутів за кордоном, створення спільних виробництв з подальшим реекспортом, зміцнюючи технологічну складову економічної безпеки.

Література

1. Власюк О. С. *Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку* / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
2. Жаліло Я. *Інституційні основи економічної стратегії* [Електронний ресурс] / Я. Жаліло. – Режим доступу : politics.ellib.org.ua/pages-398.
3. Мокій А. І. *Теоретичні підстави інституціональної трансформації соціально-економічної системи* / А. І. Мокій, А. М. Гуменюк // *Економічні науки*. – 2010. – Вип. 7(26), ч. 2.
4. *Про основи національної безпеки [текст]* : Закон України № 964-IV від 19 черв. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. *Про органи самоорганізації населення [текст]* : Закон України № 2625-III від 11 лип. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. *Про об'єднання громадян [текст]* : Закон України № 2460-XII від 16.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Семенченко А. І. *Механізм стратегічного управління забезпеченням національної безпеки у кризових та надзвичайних ситуаціях* / А. І. Семенченко // *Стратегічні пріоритети*. – 2007. – № 1(2). – С. 200–207.

8. Варналій З. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / З. Варналій. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua., www.rnbo.gov.ua/news/25.html .
9. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

Редакція отримала матеріал 20 грудня 2012 р.